

Nenad Mišćević, Nacionalizam: etički pogled

Jolić, Tvrtko

Source / Izvornik: **Prolegomena : Časopis za filozofiju, 2007, 6, 149 - 154**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:261:013896>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-02-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Institute of Philosophy](#)

Nenad Mišćević, *Nacionalizam: etički pogled*, KruZak, Zagreb 2006, 352 str.

U filozofskoj literaturi koja govori o pitanjima nacionalizma Hrvatska se zajedno s drugim državama bivše Jugoslavije često spominje kao jedna od zemalja u kojima je krajem dvadesetog stoljeća nacionalizam pokazao svoje najgore lice. Taj oblik nacionalizma koji obično završava ratom ili genocidom dio zapadnih teoretičara smatra tipičnim za istok Europe i suprotstavlja ga vlastitim "uljudenim" verzijama nacionalizma. Zapadnjački nacionalizam počeo je ponovno oživljavati nekako u isto vrijeme kada i njegov istočnjački rođak, a nastao je kao reakcija na probleme vezane uz sve brojniju imigrantsku zajednicu. Iz tih razloga političkom filozofijom devedesetih godina prošlog stoljeća dominirala su pitanja vezana uz nacionalizam i multikulturalizam. Iako u Hrvatskoj postoji tradicija rasprava o nacionalizmu (Pilar, Makanec, Krstić, Zenko, Kangrga, Gotovac), ovaj se suvremeni zamah nije, međutim, značajnije odrazio na filozofske rasprave kod nas. Jedan od hrvatskih filozofa koji je aktivno sudjelovao u domaćim, ali i u međunarodnim raspravama o tim pitanjima je Nenad Mišćević. U seriji članaka koji su se u domaćoj periodici pojavili krajem prošlog i početkom ovog stoljeća kao i knjizi *Nationalism and Beyond: Introducing Moral Debate About Values* (2001) i zborniku *Nationalism and Ethnic Conflict: Philosophical Perspectives* (2000) koji je uredio, Mišćević je izložio i kritički preispitao cijeli niz nacionalističkih pozicija. Da se radi o vrsnom i priznatom poznavatelju problema nacionalizma svjedoči i podatak da je Mišćević napisao istoimenu natuknicu za prestižnu *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (<http://plato.stanford.edu/>). Neka razmišljanja iz tih ranijih rasprava našla su mjesto i u knjizi *Nacionalizam: etički pogled* koja daje sustavan prikaz dotične teme.

Mišćevićeva knjiga podijeljena je na četiri dijela. U prvom dijelu, naslovljenom "Temeljni okvir", Mišćević nas uvodi u problematiku filozofske rasprave o nacionalizmu istodobno naznačujući u kojem će se smjeru kretati argumentacija iznesena u ostatku knjige. Tako u prvom poglavlju autor daje do znanja da je "nacionalizam gotovo isto tako problematičan kao i rasizam" (str. 6), što je stav koji on brani i razrađuje u dva središnja dijela knjige. Alternativu nacionalizmu Mišćević vidi u okviru otvorenog multikulturalizma koji predstavlja jedan oblik stupnjevanog kozmopolitizma, što nas priprema za "univerzalni moral koji nas konačno obvezuje" (str. 15). Razradi tih stajališta posvećen je zadnji, četvrti dio knjige.

Mišćević određuje nacionalizam prije svega kao normativni stav koji svoju potporu traži u deskriptivnim činjenicama o pripadnosti naciji ili narodu. Iako su pojmovi nacija i narod jasno odijeljeni u anglosaksonskoj

tradiciji političke filozofije, Mišćević u knjizi koristi srednjoeuropski, kod nas ustaljeni pojam nacije kao etnonacije – naroda koji dijeli zajedničku kulturu, jezik i običaje. Nacionalist inzistira na važnosti očuvanja i razvitka nacionalne kulture pa tako nastaje “politički normativni zahtjev za posjedovanjem države” (str. 25). Mišćević razlikuje dvije vrste nacionalizma – zlobni i nepristrani. Nacionalizam koji je usredotočen isključivo na prava vlastite nacionalne zajednice i koji niječe ta ista prava drugim nacionalnim zajednicama naziva zlobnim nacionalizmom. Zlobni nacionalist odbija univerzalizirati prava koja pripisuje vlastitoj naciji. Za razliku od zlobnog nacionalista, nepristrani nacionalist priznaje da sve nacionalne zajednice imaju ista prava kao i njegova nacionalna zajednica. Kao što Hrvati imaju pravo (i obvezu) voljeti svoju domovinu, to isto pravo imaju i ostali narodi. Ono što povezuje obje vrste nacionalizma jest to što dijele privrženost promicanju nacionalne kulture i izgradnji države.

Nije teško uvidjeti što Mišćević zamjera zlobnom nacionalizmu. On je “isključiv”, “obično žestok”, “nije selektivan”, karakterizira ga “bezu-vjetna ljubav za svoj narod i mržnja usmjerena na ‘tuđina’” (str. 42–43). Primjere za ovaj tip nacionalizma Mišćević nalazi u djelima hrvatskih teoretičara u rasponu od Ante i Mile Starčevića do Mladena Schwartz, u Njegoševu *Gorskom vijencu* i Miloševićevoj retorici iz osamdesetih i devedesetih godina prošlog stoljeća. Iako Mišćević smatra da je zlobni nacionalizam najizvorniji i najtipičniji oblik nacionalizma (str. 63), ostatak knjige posvećen je raspravi o umjerenijim oblicima nacionalizma. Međutim, nepristrani nacionalizam se ne javlja kao jedinstvena teorija. Kod Mišćevića je tim terminom označen cijeli niz pronacionalističkih teorija koje imaju različita polazišta, a ni cilj im nije uvijek isti. Znatan dio nacionalističkih teorija svoje polazište nalazi u nacionalnoj kulturi i te teorije Mišćević kritički obrađuje u drugom dijelu knjige naslovljenom “Nacija i kultura”.

Prema Mišćeviću, nacionalisti vezu nacije i kulture vide u pretpostavci da je nacija osnovna jedinice kulture. Mišćević priznaje da tu pretpostavku sami nacionalisti nikada eksplicitno ne zastupaju, iako im je ona potrebna da bi poduprli nametanje dužnosti spram nacionalne države. Međutim, ta je pretpostavka, prema Mišćeviću, pogrešna. U najboljem slučaju, ona se može primijeniti na nekoliko velikih zapadnoeuropskih i azijskih nacija, dok u većini drugih slučajeva dolazi do kulturnih preklapanja među nacijama. Umjetnički stilovi, poput baroka, nadnacionalni su i lakše je uspostaviti vezu između hrvatskog i austrijskog baroka nego između hrvatskog baroka i hrvatske renesanse, a slično je i s ostalim kulturnim elementima.

Jedna verzija nepristranih nacionalista polazi od toga da kulture i tradicije – poput nacionalnog jezika, književnosti, umjetnosti i filozofije – imaju posebnu vrijednost koja se očituje između ostalog i u tomu da se

među članovima iste kulture razvija veza bliskosti. Ta bliskost ima posebnu moralnu važnost i o snazi međusobne bliskosti ovisi stupanj moralne obveze među ljudima. Što nam je neka osoba udaljenija, to prema njoj imamo manje moralnih obveza (str. 103). Mišćević kritizira dva segmenta navedenog stava. Kao prvo, tvrdi da iako su kultura i tradicija važne, one nisu jedinstvene kao što tvrde nacionalisti. Tako npr. sve ono što je pojedinac usvojio na materinjem, nacionalnom jeziku, mogao je usvojiti na bilo kojem drugom jeziku koji se govori u okruženju ili na nekoj mješavini jezika. Stoga se ne može opravdati nacionalistički zahtjev da se čistoća jezika u državi održava administrativnim sredstvima. Sličnu analizu Mišćević primjenjuje i na ostale tradicijom prenošene kulturne elemente – one se mogu zamijeniti drugim tradicijama ili se mogu stvoriti nove. To ne znači da kulturu, jezik i tradiciju ne treba čuvati, već samo da to nije primarna zadaća države kako to nacionalist smatra.

Drugi problem Mišćević vidi u tomu što se nacionalist poziva na moralnu važnost udaljenosti. Pozivajući se na MacIntyre, Oldenquista i Tahir, Mišćević tvrdi da nacionalisti zastupaju *načelo udaljenosti* koje on formulira ovako: Moralna se obvezanost dane osobe prema drugim ljudima smanjuje razmjerno njihovoj međusobnoj udaljenosti (str. 103). Međutim, Mišćević tvrdi da se nacionalist ne bi trebao pozivati na kulturnu bliskost. Smatra, naime, da mu “pozivanje na bliskost neće pomoći ako se u praksi nacionalizam pokaže usmjeren u pravilu protiv bliskih susjeda” (str. 108). Mišćević smatra da u stvarnosti vrijedi načelo koje on zove *Mrzi susjeda svoga*: Etnonacionalistički zahtjevi obično su usmjereni protiv susjednih naroda, s kojima dani narod ima bliske veze i nalazi se u intenzivnoj interakciji. Kao potvrdu tog načela navodi istraživanje u kojem je utvrđeno da je “skoro devedeset posto ratova u zadnjih sto i pedeset godina počelo kao ratovi među susjedima” (str. 109). Autor zaključuje da se nacionalizam u većini slučajeva ne može braniti pozivanjem na načelo udaljenosti. Mišćević očito smatra da se ovaj zaključak odnosi i na zlobnu i na nepristranu verziju nacionalizma. Međutim, čak i ako se prihvati pretpostavka da je većini ratova uzrok bio nacionalizam, netko bi mogao tvrditi da je u tim slučajevima bila riječ o zlobnom nacionalizmu. Čini se da Mišćević ovdje pretpostavlja, iako to nigdje eksplicitno ne tvrdi, da se svaki oblik nacionalizma kad-tad pretvori u svog zlobnog brata blizanca.

Druga linija obrane nacionalističkih zahtjeva počiva na tvrdnji da vrijednosti i značenja možemo razumjeti samo u sklopu tradicije (str. 117). Mišćević ovaj argument potkopava nudeći teorije prema kojoj su tradicije u bitnom dijelu zapravo konvencije. Za različite probleme mogu se usvojiti različita rješenja te tako nastaju različite tradicije koje podupiru različite vrijednosti. Prema Mišćeviću, da bismo razumjeli neki religijski simbol (npr. slikanje raspeća) dovoljno je poznavati inicijalni problem koji

se tim simbolom htio riješiti i evoluciju rješenja tog problema. S gornjom obranom nacionalizma povezan je i argument prema kojemu osnove morala učimo unutar nacije. Mišćević nudi nekoliko plauzibilnih prigovora iz kojih se vidi da ne postoje nacionalne moralnosti. Većinu moralnih načela dijele i susjedni i ne tako bliski narodi, dok se oko nekih načela ne mogu složiti niti pripadnici istoga naroda. Doista je teško povjerovati u tvrdnje nekih nacionalista da čovjek izvan vlastite zajednice nema razloga biti moralan (str. 138). Ukoliko se oslanja na ovakav tip argumenata, nacionalist će teško izbjeći probleme moralnog relativizma. Prema Mišćeviću, ništa bolje ne prolaze ni oni nacionalisti koji smatraju da su za formiranje osobnog identiteta neizabrani identiteti važniji od izabranih, a da je među njima nacionalni identitet vrhovni (str. 152).

U trećem, opsegom najmanjem dijelu knjige, razmotreni su nacionalistički stavovi koji se brane pozivanjem na političke argumente. Tako se nacionalisti često pozivaju na stav iznesen i u Deklaraciji Generalne skupštine Ujedinjenih naroda prema kojemu “svi narodi imaju pravo na samoodređenje”, pri čemu se samoodređenje shvaća kao odcjepljenje i stvaranje neovisne države. Mišćevićeva glavna kritika ovoga stava cilja na visoku cijenu koju do jučer združeni narodi moraju platiti kako bi ostvarili neovisnost. Svjedočeci o golemim ljudskim i materijalnim stradanjima do kojih dolazi u secesionističkim ratovima, liberal pravo na odcjepljenje shvaća samo kao krajnje rješenje (str. 186). Čini se da je Mišćević prema nacionalistu najblaži upravo u slučaju kada je odcjepljenje jedini način da se ukloni sustavna nepravda koju jedna skupina trpi od druge: “Ako je vlastita država jedina odgovarajuća garancija za prava pojedinca, onda imaju pravo na vlastitu državu” (str. 197). No i u tom slučaju Mišćević upozorava na opasnost da se taj obrambeni nacionalizam otme kontroli. On također odbacuje tvrdnje da se nacionalistički osjećaji mogu iskoristiti za promicanje liberalno-demokratskih vrijednosti kao što su socijalna pravda, demokracija i sloboda. Pokušaji da se nacionalizam dodatno ublaži i prilagodi liberalnom okviru također ne uspijevaju jer, prema Mišćeviću, kompromisna pozicija liberalnog nacionalizma nije dovoljno privržena nacionalizmu.

U četvrtom dijelu knjige predstavljeno je nekoliko pozicija koje nude alternativu nacionalizmu. Jedan od modela o kojima se često raspravlja, posebice među francuskim autorima, jest onaj o neutralnoj građanskoj državi. Mišćević odbacuje taj model jer je samo prividno neutralan, iako je zapravo pristran u korist dominantne kulture ili pak predlaže integraciju manjinske kulture u kulturu većine (str. 258). Za razliku od tog modela, politika multikulturalizma uvažava pravo svake zajednice, i manjinske i većinske, da njeguje vlastitu kulturu. Mišćević simpatizira ovu alternativu, ali samo u njezinoj otvorenoj varijanti koja suživot više nacionalnosti ne shvaća kao privremeni *modus vivendi* već kao vrijednost po sebi. Ovime

Miščević otvara mjesto za svoju viziju nadnacionalnog, kozmopolitskog uređenja, koju izlaže u posljednjem poglavlju knjige. Specifičnost Miščevićeva kozmopolitizma je u tome što on ne pravi skok od danas uobičajene građanske države prema globalnoj super-državi ili zajednici svjetskih država. Miščević preferira “stupnjevani kozmopolitizam” u kojemu makroregije služe kao posrednik između čisto kozmopolitske i čisto nacionalne kulture. Kulturni kozmopolitizam treba “poštovati preklapajuće, ali ne i nužno koncentrične krugove lokalnih, nacionalnih, makroregionalnih i mogućih drugih identifikacija” (str. 290), smatra Miščević. Ova pozicija se razlikuje od standardne kozmopolitske pozicije, prema kojoj je jedini moralno relevantni krug upravo onaj najširi koji obuhvaća cijelo čovječanstvo. Kozmopolit bi protiv ove Miščevićeve pozicije mogao iznijeti neke od onih prigovora koje je Miščević iskoristio protiv nacionalizma. Naime, lako je uvidjeti da se i identifikacija s makroregijom lako da upregnuti u nacionalistička kola – sjetimo se samo kako se često pripadnost Srednjoj Europi koristi da bi se istakla nadmoć u odnosu spram “divljeg” i “prljavog” Balkana. Miščević će reći da je to nesretna devijacija i da je stupnjevani kozmopolitizam moralna pozicija koja otvara put potpunom kozmopolitizmu. No time bi se onda otvorila mogućnost da se slična obrana iskoristi i za one najblaže verzije nacionalizma, poput liberalnog nacionalizma i umjerenog patriotizma, prema kojima univerzalna moralna načela imaju prednost pred nacionalnim zahtjevima.

Miščević je obavio golem posao rekonstruirajući nacionalističku teoriju zajedno s njenim prešućenim postavkama, koju zatim podvrgava bespoštednoj kritici. Vrlina je knjige da se u njoj na jednom mjestu mogu naći odjeci rasprava o nacionalizmu koje se vode i u angloameričkoj i u francuskoj filozofiji, što je popraćeno i osvrtom na ono što su o nacionalizmu pisali hrvatski, ali i drugi srednjoeuropski autori. Knjiga obiluje nizom primjera u kojima se teoretska rasprava kontekstualizira u realnom mjestu i vremenu. Nažalost, neki od tih primjera u kojima se opisuju detalji dnevne politike prekidaju argumentacijsku liniju pa otežavaju snalaženje u strukturi poglavlja. Uz to, struktura same knjige odaje da je nastala spajanjem više autorovih tekstova, pa se vjerojatno zbog toga dogodilo da nam autor na više mjesta daje krive upute gdje se što nalazi u knjizi (usp. upute na str. 181 i 195). Sve to ne umanjuje vrijednost knjige i zanimanje s kojim se čita. S ovom knjigom zasigurno smo dobili sustavan i zaokružen prikaz suvremene debate o nacionalizmu kojoj i sam autor daje značajan doprinos.

Tvrtko Jolić

Institut za filozofiju

Ulica grada Vukovara 54, HR-10000 Zagreb

tvrtko@ifzg.hr